

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz.

Nagy érdeklődéssel és igaz örömmel olvastam Elek Oszkár cikksorozatát, melyben adatszerűen bizonyítja azt, amit eddig erről a tárgyról inkább csak nagyjában és általánosságban tudtunk. Nincsen írónk, akinek igazi megismeréséhez nagyobb szükségünk volna a legpontosabb részlettanulmányra, mint Arany; de talán olyan sincs, kinek műveiben nehezebb volna kimutatni a nyers anyag származását, mint az övéiben, mert nemcsak hogy «jól eldugta, amit lopott», hanem mert hihetetlen sokféle és soknemű olvasmányánál fogva csak hosszú és fáradságos kutatás viszi nyomra a keresőt, akárhányszor pedig csak a kutatók jótékony tündére: a vélotlen igazítja útba. Ehhez járul még, hogy Arany leggyakrabban egymástól igen távol álló forrásokból vett elemeket kapcsol és olvaszt össze művészi egésszé, úgy, hogy költeményeinek legaprólékosabb részleteire való bontásával és mindenoldalú vizsgálatával kell magyarázatukhoz fognunk. — Arany forrásainak kimutatásában továbbá nemcsak arra kell ügyelnünk, hogy egyszerűen rámutassunk a szövegre, hanem elkerülhetetlenül szükséges, hogy könyvészetileg pontosan megjelöljük kiadását is, mintegy azt a könyvet, melyet ő maga forgatott, mert sokszor valamilyen egészen semmisnek látszó apróság is felhívta a költő figyelmét és anyagul szolgált neki. Ezért nagyon szükséges volna Arany olvasmányainak könyvészetileg és időrend szerint összeállított jegyzéke. Az időrendet úgy értem, hogy fel kellene tüntetni, mikor, hogyan, hol olvasta őket Arany először. Műveihez írt jegyzeteiből, levelezéseiből, önéletrajzából stb. egy részük megállapítható. Talán ereklyei közt is akad egy-kettő. A könyvtárak, melyekhez hozzáfért, is adhatnak felvilágosítást; például Nagykovácsi gimnáziumának könyvtárában csak éppen futólag igen sok, többi közt angol könyvet is láttam, miket Arany forgatott. Hogy a kiadás pontos megjelölése milyen lényeges, egy ízben már rámutattam Toldi Szerelmének forrásaira vonatkozó jegyzeteimben (E. Ph. K. 30 : 229). Aranynak első angol könyveit pedig ezelőtt tíz esztendővel igyekeztem megállapítani (E. Ph. K. 26 : 346).

Legyen szabad ez alkalommal Elek Oszkár értekezéséhez egy-két megjegyzést fűznöm. Fejtegetéseinek első részében (Irod. 1 : 377) *Pázmány lovag*-gal foglalkozik s az álruhás királyban egy skót királytréfára ösmer.

Eddig a következőket ismerjük : a lovagi párbaj oklevéllileg igazolt történeti eset (E. Ph. K. 27 : 473); a hamis menyecske és a csók, mint Horváth János kimutatta, *Kiss Károly : A szép juhászné* c. elbeszéléséből való (Bp. Szemle 1909, 137 : 133) s ez véleményem szerint sokkal közelebb áll a víg balladához, mint az Elek Oszkár jelölte Percy-féle *II. Henrik és a molnár*, amelyet azonban Arany kétségtelenül szintén ösmert, tehát fel is használhatott. Marad még a király képében itélkező bolond, a költeménynek ez a kómikumban leggazdagabb jelenete, melynek forrása még nincs meg, pedig ez Horváth szerint is «a ballada clouja». Én annak idején azt a véleményt kockáztattam, ma is avval tartok, hogy ez is «a ködös Britanniára», az *old merry England*-re utal. Köztudomású dolog, hogy az egész jelenetet fölhasználta és bohóbbnál-bohóbb részletekkel tovább fejlesztette Mikszáth Kálmán *A szelistyei asszonyok*-ban, ahol Mujkó ül Mátyás király székébe, a király pedig ismeretlenül vegyül a hallgatóság közé.

A *Walesi bárdok*-ról (Irod. 1 : 515, 528) már 1902-ben megírtam, hogy Arany Dickensnek *A child's history of England* c. könyvéből lett figyelmessé a tárgyra (E. Ph. K. 26 : 346). A kiadás a Tauchnitz Editionnak 1845-ben megjelent két kötete volt (l. Complete Catalogue of the Tauchnitz Edition. Leipzig. August, 1900. 32. l.), melyet Arany még ugyanabban az esztendőben megszerzett. Ugyanebből a könyvből vette Arany László: *Elfrida* c. költeményének tárgyát a forrás pontos megnevezésével (l. Kisf. Társ. Évl. Új. foly. III. 561.). Elek Oszkár fejtegetése után kétségtelen, hogy a Dickens-től vett figyelmeztetés után a bárdok átka *Gray Tamás : A bárd* c. költeményéből való; a *Montgomery* várában folyt lakoma s a bárdok énekeltetése pedig *Warton Tamás : Arthur király sírja* c. verséből. Már azt nem tartom egészen kétségtelennek, hogy a «Milford öböl» *Shakespeare : Cymbeline* és *III. Richard* drámáiból került; nincs bennük semmi, ami akár a két helyet egymással, akár mindkettejüket I. Edwardhoz, vagy a walesi bárdok cselekményéhez, helyzetéhez, lelki állapotához hasonló körülményhez kapcsolná. Meg aztán földrajzilag sem esnek valami közel egymáshoz: *Montgomery* vára a *Montgomery* grófságnak (nyugati Walesben) keleti szélén, a *Severn* folyó partján fekszik, míg a *Milford* öböl Wales tartományának *Pembroke* grófságának legdélnyugati csücsán van. Továbbá nem említi Arany *Milford*-ot, ha nincs valami jelentősége Wales leigázásában, pedig erről sem Dickens sem Gray nem tesz említést; kell tehát még egy, eddig ismeretlen forrásnak lennie. Egészben véve felderítésre várnak még a következő mozzanatok; 1. a bárdok tűzhalála a máglyán; 2. talán a bárdok száma: ötszáz; 3. a kétséges *Milford* öböl; 4. Arany a jegyzetben határozott évszámot: 1277-et említ, ennek nincs eddig gazdája; 5. talán a londoni lordmajor előkerül még valahonnan.

Nincsen még kétségtelenül megállapítva a *Walesi bárdok* keletkezésének ideje sem. Arany kisebb költeményei közt feltűnően évszám nélkül 1864—65-ben írt versei közé van iktatva. A hagyomány szerint (l. Greguss Ágost) 1856-ban keletkezett, mintegy feleletül arra a hivatalos felszólításra

melyet a magyar költőkhez intéztek, hogy üdvözöljék a «meghódolt tartomány»-t látogató császárt. Reméljük, hogy az új Arany-kiadás ezeket a nem teljesen világos körülményeket is földeríti.

TOLNAI VILMOS.

Csokonai Özveggy Karnyónéja.

Kotzebue hatását Csokonaira már Haraszi Gyulának sikerült kimutatnia.¹ Haraszi Kotzebuenak *Menschenhass und Reue* c. darabja és Csokonainak *Gerson du Malheureux*-je között főleg a helyzet, a dialóg jellemző egyszavúsága, szaggatottsága, s a reflexiók íze tekintetében talált egyezést. Azóta nem történt számbavehető utalás, amely a két költő között lévő kapcsolatra vonatkozott volna.

Az alábbiakban Kotzebue *Die Verwandtschaften* c. vígjátékának és Csokonai *Özveggy Karnyónéjának* közeli viszonyára hívjuk fel a figyelmet.

Csokonai *Özveggy Karnyóné s a két szeleburdiak* c. háromfelvonásos vígjátékát 1799-ben, Csurgón írta s ugyanott elő is adatta diákjaival. A darab tündéri bohózat jellegű; mintája Haffner *Pikkó hercege* volt.² Ezt az idegen ízű tündéries elemet leszámítva, a vígjáték színmagyar eredetűnek látszik, főleg pompás népies alakjainál fogva, amint ezt Bayer József ki is fejezte: «Vígjátékírói tehetségét ebből a darabból is el kell ismernünk s főleg arról az oldaláról méltányolni leleményét, hogy nem megy idegenbe tárgyért, hanem itthon keresi azt.»³ — S bár ehhez a megállapításhoz most már kétség fér, annyi bizonyos, hogy itt semmi esetre sincs dolgunk egyszerű átvétellel, hanem inkább oly hatással, amelyet Csokonai finom művészi tapintattal egészen magába olvasztott és saját képre hasonított.

A *Die Verwandtschaften* c. ötfelvonásos vígjáték (1798) cselekvénye egy fő és egy mellékágra oszlik. Az első egy parasztfiúnak, Vollmut Antonnak szerelni történetét foglalja magában, aki az unokahugát, Gretchent, szereti s különböző bonyodalmak után el is veszi.

A fiatal szerelmesek történetével párhuzamosan fut a mellékcselekvény, amely Vollmut Gottlieb házvezetőnőjének, Frau Morgannak, egy idős, de folyton férfiak után szaladgáló özveggyasszonynak felsülését tartalmazza. Frau Morgan, mint a pazarló és gondatlan Vollmut Gottlieb házvezetőnője roppant megszédte magát. Imádja a pénzt, félti rettentően, kölcsön csak uzsorakamatra ad. De még zugoriságánál is nagyobb férjhezmenési vágya. Neki minden férfi ideálja, s kész volna bárkihez hozzámenni, aki csak nadrágot visel. Ezt a gyöngéjét igyekszik teljes mértékben kihasználni Vollmut Max, pazarló atyjának, Gottliebnek még könnyelműbb csemetéje. Minthogy azonban élceivel Frau Morgant folyton csak csipkedti, ahelyett, hogy igyekeznék legyezzetni hiúságát és tápot nyúj-

¹ *Csokonai és Kotzebue.* (Egy. Phil. Közlöny, 1888. évf. 733—736. ll.)

² *Ferenzi Zoltán: Csokonai.* Budapest, 1907. 103. l.

³ *Bayer József: A magyar drámaidalom története.* Budapest, 1897. I. köt. 134. l.

tani házassági terveinek, minden pénzszerzési kísérlete dugába dől. Nálánál sokkal komolyabb férjjelölt Frau Morgan szemében Vollmut Anton, ez a szép, egészséges parasztleány, akinek gyámoltalansága azzal a reménnyel kecsegteti, hogy hálójába kerítheti. S minthogy Anton, pénzre lévén szüksége, hízelegni kezd neki, egy pillanatra úgy látszik, mintha Frau Morgannak, nehezen bár, de mégis csak sikerülne férjre szert tennie. A dolog azonban mégsem így történik és Frau Morgan csunyán felsül. Minthogy t. i. Frau Morgan a kért 50 aranyat csak határozott házassági ígéret esetén volna hajlandó neki megadni, főleg pedig mivel ez Anton kedvesét, Gretchent nagyon megsérti, vége szakad a barátságoknak. Anton teljes dühvel nekiesik Frau Morgannak, lehordja a sárga földig és azzal faképnél hagyja. Frau Morgan, aki Antonban már a várva-várt férjet látta, alig tud szóhoz jutni a meglepetéstől és méregtől. Amikor azután magához tér, szalad, hogy börtönbe vesse Antont Gretchennel együtt, ami természetesen nem sikerül. Ezek egymáséi lesznek; az ő házassági tervei pedig csunya kudarccal végződnek.

Karnyóné, egy kalmárnak az özvegye s egy gyermek anyja, hasonló szabású teremtés. Idős asszony létére mindenáron férjhez szeretne menni. Nem kímél semmi fáradságot. Ráveti szemét Lipitlottyra és Tiptoppra, a két piperkőcre, akik természetesen csak pénzére, drága portékáira meg ízetes ebédjeire pályáznak. Lassankint egészen tönkremenne Karnyóné, ha Lipitlotty vetélytársától, Tiptopptól félrevezetve, abban a hiszemben, hogy 25,000 forint nyereséghez jut, fel nem mondaná Karnyónének a barátságot. Mikor ebbeli szándékát nem a legkiméletesebb formában hozza az özvegy tudomására, Karnyóné rettenetesen elsomorodik s ha Tiptopp idejekorán közbe nem lép, megmérgezi magát. Így azonban csak álomport vesz be, amelytől mély álomba merül. Lipitlotty, miután értesül, hogy Tiptopp rászedte, hazajön s bosszúból lelövi Tiptoppot, azután öngyilkos lesz, Tündérfi kelti életre mindhármukat.

A két darab közt fennálló egyezés kétféle: I. a vígjátékok tárgyára és II. egyes vígjátéki alakokra vonatkozó.

I. Kotzebue darabjának mellékeselekvénye és Csokonai darabjának a tárgya egyező. Kotzebue is, Csokonai is idős özvegyasszonyt mutat be, aki mindenáron férjhez szeretne menni. Terve azonban dugába dől, őt magát pedig udvarlója még meg is szegyeníti. Frau Morgan két választottja, Max és Anton közül az utóbbit szeretné férjéül. Ez egyideig forgóldik is körülötte, a végén pedig, minthogy neki már úgyis van kedvese, jól lehordja és azzal odábbáll.

Épúgy Karnyóné is nagyon kerülgeti Lipitlottyt és Tiptoppot, kik közül az előbbi áll szívéhez közelebb. Lipitlotty aztán egy alkalommal, Tiptopptól beugratva, otthagyja, de előbb jól kigúnyolja.

Az előadottak alapján talán nem csalódunk, ha Csokonai darabjának keletkezését úgy képzeljük, hogy Csokonai Kotzebue darabjából mintegy kiemelte ennek mellékágát s önálló vígjátékká fejlesztette. Ez azonban, tekintve azt az átalakulást, amelyen a darab Csokonai kezei között átmént, szerzőjének dicséretére válik.

II. A mellékselekvény kiemelése magával hozta Frau Morgan, a főszereplő, alakjának átvételét is. Ezért a két főalak, Frau Morgan és Karnyóné jelleme meglehetősen pontosan fedik egymást. Ezt az egyezést részletezni az előadottak után fölösleges. Mindössze arra a különbségre utalunk még, amely Kotzebue és Csokonai felfogásában a két alakra nézve mutatkozik. Míg t. i. Kotzebue Frau Morganban férjhezmenési szenvedélye mellett zsugoriságát is hangsúlyozza, addig Csokonai ezt a vonást teljesen elejti, sőt — igen finom tapintattal — ennek az ellenkezőjét, az esztelen ^{szerelem} parasztlást rajzolja, mint szerelmi szenvedélyének a következményét. Ezért, míg Frau Morgan csak félbenmaradt típus, addig Karnyóné a kézzel-lábbal férfi után kapaszkodó, idős özvegynek ügyesen kikerekített típusa.

Egyezik továbbá Vollmut Hansnak, a parasztembernek és Lázár tót kalmárlegénynek az alakja. Mindketten a politikus csizmadia típusát képviselik. Afféle tudákos emberek, akik mindenhez akarnak érteni, hegyezik fülsüket, mihelyt valami újságról van szó s állhatatosan és mindenről fecsegnek.

Jellemzésül és a hatás bizonyításául a következő párhuzamos részletre legyen szabad hivatkoznunk:

Kotzebue, I. 1.

Hans Vollmut: «Ei, ei, Marthe! hab ich nicht lange vorausprophezeit, dass die Franzosen . . .»

Marthe: Halt das Maul mit deinen Franzosen . . .»

Csokonai, II. 3.

Lázár: «De mégis elfelejtettem mondani, hogy a franciákra a galusok is rátamadtak, aminthogy már szinte . . .»

Karnyóné: Ördög vigye a kend franciáit.»

Záradékol még csak annyit, hogy Lázárnak, ennek a tudákos kalmárlegény típusának megalkotásánál még egy alak lebeghetett Csokonai szeme előtt, Bittermannak, Graf von Wintersee udvarmesterének alakja. (Kotzebue *Menschenhass und Reue* c. ötfelvonásos szomorújátékából: 1789). Bittermannak, épúgy, mint Lázárnak, az egész világon vannak «correspondensei».

GÖNCZY ISTVÁN.

Régi magyar színlapok.

I. A Mesterséges Ravaszág színlapja.

Eötvös Lajos a Vasárnapi Ujság 1869-iki évfolyamának 22-ik számában «A magyar színészet előkorából» című cikkében Simai Kristóf «Mesterséges Ravaszág» című vígságos játékának két magyar színlapját közölte. Az egyik szerint e színdarabot szeptember 12-ikén Pesten, a másik szerint szeptember 14-ikén Budán adták elő Schmällögger és Bulla igazgatása alatt. Évszám egyik színlapra sincs nyomtatva, ami az előadás évének megállapítását igen megnehezíti. Eötvös szerint a színlapok idejét «bajos meghatározni, mert 1790—1794-ig Simainak e darabja nem került

színre». Bayer József pedig azt mondja, hogy Schmallögger és Bulla először 1787-ben egyesültek egymással s így az első magyar színelőadás¹ dátuma nem 1790 okt. 25 (mint azelőtt megállapította), hanem 1787 szeptember 12-ike volna. Szerinte az 1787 évszám mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a társulat Pesten és Budán játszott, mert 1787-től kezdve egyesítik a pesti és budai színházakat egymással a nádor egyenes kívánságára. (A nemzeti játékszín tört. I. 82. lap.) A Hadi és más nevezetes Történetek 1791. IV. k. 662-ik lapján olvasható amaz adatot, hogy a Mesterséges Ravaszsgot 1785-ben előadták volna mind a pesti, mind a budai közönséges játéknéző helyeken, Bayer kétes hitelűnek tekinti. (Id. m. 83. l.)

A Mesterséges Ravaszsg előadásának esztendeje tehát, mint látszik, máig sincs teljes bizonyossággal megállapítva. És éppen ez késztet arra, hogy a vitás kérdés eldöntéséhez útbaigazító adatot szolgáltatassak. A *sárospataki ref. főiskolai könyvtárban* ugyanis a Collecta Epicoena nevet viselő gyűjteményben, melynek könyvtári jelzése «00.1115.», megvan a Mesterséges Ravaszsg szeptember 14-iki előadásának színlapja (a gyűjtemény 10-ik sz. darabja), melynek felső jobb sarkába, a második sor után az «1791.» évszám van tintával odairva. E följegyzés szerint tehát a darabot 1791-ben adták elő Pesten és Budán.

Most már az a kérdés, ki írhatta oda az 1791-es évszámot s hitelesnek tekinthetjük-e följegyzését?

Az évszám odairója kétségtelenül Szombathy János sárospataki főiskolai tanár és könyvtárnok, a régi magyar könyvek szenvedélyes gyűjtője volt, aki az ő korában (1783—1823-ig volt könyvtárnok) megjelent különböző-fajta nyomtatványokat nagy gonddal gyűjtögette s köttette kötetekbe. E gyűjteményt is ő köttette be s látta el Index-szel. A színlap 1791-es évszáma ugyanazon tintával van írva, mint az 1—23 sorszámot tartalmazó Index. Szombathy e színlapot, mely meglehetősen gyűrött állapotban van, vagy maga hozta magával Budáról, vagy valamelyik olyan ismerősétől kapta, aki tudta, hogy ő mily nagy gonddal gyűjtögeti az effajta nyomtatványokat is. Az említett évszámot akkor jegyezhetette fel a színlapra, mikor azt, megőrzés céljából, a könyvtárban elhelyezte. Szombathy olyan pontos, lelkiismeretes ember volt, hogy, ha nem tudta volna biztosan, mikor adták elő a színlapon jelzett darabot, nem jegyezte volna oda az 1791-es évszámot minden megjegyzés nélkül. Ezerekre megy az ő följegyzéseinek száma a pataki könyvtárban s az egybevetések után megállapítottam, hogy, ha Szombathy nem volt bizonyos valamely dátumban, mindig odairta az «... esztendőájban», vagy az «úgy gondolom» stb. szavakat. E színlapon olvasható följegyzését teljesen megbízhatónak tartom.

¹ Bayer József később, 1903-ban (Irod. tört. Közlem. 129. s. köv. l., kimutatta, hogy az első magyar nyelvű színelőadás 1784-ben volt Budán.

A' FELSŐSÉGNEK ENGEDELMÉVEL.

Ma Hefőn Sz. János-Havának (Juniusnak) 4-dik napján 1792.

A' Nemzeti játék - izini Társaság

ÁLTAL

Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék - színben
fog elő - adódni:

A' FILOZOFUS,

EGY EREDETI DARAB;

Víg - Játék öt Fel - Vonásokban.

Szerzette Bessenyei György.

A' játszó Személyek.

Pármenió, Filozofus, Nemes Ifjú	— —	Rózsa Úr.
Erefztra, Özvegy Nemes Afzony	— —	Termetzky L. Afz.
Titzius, Erefztra' Fia	— — — —	Tefsenyi Ur.
Szidalifz, Titzius Testvér Húga	— —	Liptai L. Afz.
Berenifz, Nemes Leány, Szidalifz'nak Titkosa, Titzius' szeretője	— — — —	Kelemen L. Afz.
Lilifz, Nemes Ifjú	— — — —	Láng Úr.
Angyelika, Pármenió' Testvér Húga, Lilifz szeretője	— — — —	Moór L. Afz.
Pontyi, Gazdag Nemes Ember, igaz Magyar		Kelemen Úr.
Lidás, Pármenió' szolgálója	— — —	Bagolyi Úr.
Lutzinda, Szidalifz szolgálója	— — —	Török L. Afz.

A' dolog történik az Erefztra Házánál.

A' Lózséknak külsai, nem különben a' Billétek találatnak a' Nemzeti Teátromban Budán 8 órától fogva 12, dél után pedig 5 órától fogva 7 óráig a' Káfsánál minden nap, mellyen Játék adatik.

A' mindenkori bé-menetelnek ára.

Egy Lózsé 4. személyekre	— — — —	fl. 4. xr.
Nemes, vagy első osztály	— — — —	40.
Második osztály	— — — —	20.
Harmadik osztály	— — — —	10.

Kezdeté léfzen 7 óraker.

II. A Filozófus színlapja.

Az 1777-ben Bécsben megjelent első eredeti magyar vígjátékot, *A' Filozófust*, melynek megírásánál Bessenyeinek, mint Petz Gedeon kimutatta (EPHK. VIII. 558. 774. s köv. l.) Destouches «L'homme singulier»-je szolgált mintául és forrásul, 1792 június hó 4-ikén adta elő első ízben a «Nemzeti játék-szini Társaság» «Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék-szinben». És miután ez előadás színlapja, tudtommal, még nincs újonnan kiadva, itt közlöm azt hű másolatban.

E színlap szövege a maga teljes egészében *vörös betűkkel* van nyomtatva, a szöveget körülfutó koszorús kerettel, valamint a szöveg fölött álló, (jobbjaiban lándzsát, baljában lárvét tartó Tháliával, méhkassal, bagollyal, magyar címerrel és pajzzsal, sisakos vitézzel stb. ékesített) s fejlécül szolgáló dísszel együtt.

A Filozófus eme színlapja a sárospataki főiskolai könyvtár fentebb említett gyűjteményének 11-dik számú darabja, a Mesterséges Ravaszság szomszédja.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról.

Löcsey Mária *Zrinyi Miklós halála* c. tanulmányában érdekesen fejtegeti azon hírek keletkezését, melyek Zrinyi halálának okáról és körülményeiről támadtak.¹ Ezeknek kiegészítésére legyen szabad közölnöm a podolini származású Kraus Mihálynak (1628—1703), a lengyel és magyar piarista rendtartomány legelső krónikásának idevágó, ismeretlen följegyzéseit. Kraus Mihály 1662-től kezdve naplót vezetett, később ezen jegyzetei és a podolini levéltár okmányai alapján megírta a lengyel-magyar piarista provincia történetét (1642—1686). Műve nagyrészt a rend belső életével foglalkozik, de értékes adatokat tartalmaz a Szepesség, a Lubomirskiak és a Thököly-korszak történetéhez is, azonkívül sok kőszá híradást is megörökít, melyek, ha a történelmi igazsággal ellenkeznek is, jellemzők azon kör gondolkozására, mely azoknak hitelt adott.

Bár szepesi német volt és mint a Lubomirski Szaniszló által alapított podolini kollégium egykori növendéke, majd a Lubomirskiak oltalma alatt felvirágzó rend tagja, inkább a lengyelekhez szított, élénk figyelemmel kísérte a kereszténység dicső hősenek, Zrinyi Miklósnak, diadalait, fájdalommal emlékezett meg az ellene szőtt fondorlatokról, melyek győzelmes hadjáratában megállásra kényszerítették és őszinte részvéttel számolt be halála híreről és az 1664-ik év eseményei között. Latinnyelvű kéziratának ez a része magyar fordításban a következőképen hangzik:

«Ezen év vége felé Zrinyi Miklós, Horvátország és Dalmácia bánja, a kiváló hős, a törökök réme, a kereszténység örök emlékezetre érdemes oltalmazója, a hadakozást kénytelen abbahagyni, nyugalomban a vadá-

¹ Irodalomtörténet. 1912. évf. 9. sz.

szatban, vitéz emberhez olyannyira illő nemes foglalkozásban keresett szórakozást. Űzőbe vett egy jeles vadkant és a hatalmas fenevadat el akarván ejteni, lovát megsarkantyúzva, a zsákmány vágától elragadva utána vágatott, úgy hogy szolgálai csakhamar elvesztették szem elől. Vadászgerelyével rátámadt a vadra és mikor már azt hitte, hogy elejtette, leugrott lováról, de a vad felugrott s erejét összeszedve, megölte őt. Szolgálai csak hosszas keresés után bukkantak rá.»

«Mások az esetnek egy másik elbeszélését mondják bizonyosabbnak. Ellensége volt Porcia, a császár udvarmestere, aki — mint mások is sokan — a francia párt érdekében az osztrák uralkodóház megdöntésére alattomban sok tervet kovácsolt (?). Ezt neve után nem Porciának, hanem *porcusnak*, azaz disznónak szokták csúfolni. Állítólag ő lett volna az a disznó vagy vadkan, mely megölte: méreggel, vagy más alattomos módon tette el láb elől.»

«Akárhogyan történt, annyi bizonyos, hogy mindig akadtak olyanok, akik e nagy hőst, ki a török ellen minden ütközetben szerencsésen harcolt, a császári udvarban befeketítették és előmenetelében gáncsot vetettek, eb módjára marták és nagyravágyással vádolták, s azzal gyanúsították, hogy Horvátország, sőt egész Magyarország királyságára áhítozik.»¹

Látjuk, hogy az első tudósítás, mely szerint Zrinyi vadászszenvedélyének esett áldozatul, a többi ismert változattal szemben nem igen szolgált új adatot. A második verzió sokkal érdekesebb, mert Zrinyi vesztét gyilkosságnak tulajdonítja és ennek értelmi szerzőjét Porcia János hercegben, I. Lipót főudvarmesterében keresi. Zrinyit nem a vadkan ejtette el, hanem halálos ellensége, aki életében is folyton agyarkodott ellene s akit csufondárosan *disznónak* (*porcus* — Porcia) szoktak nevezni, tette el láb alól méreggel vagy csellel!

Porciát csakugyan *porcusnak* gúnyolták. Epigramma is keringett róla, melyet Kraus az 1663-ik év politikai krónikájában érdemesnek talált feljegyezni:

Porca regit porcum, porcus regit ipse monarcham :
Sic placuit superis aquilam submittere porcis.²

Örökös tétovázása, lomhasága és az öregséggel egyre fokozódó tehetlensége alkalmas céltáblául kínálkozott a gúny nyilainak. 1663-ban pedig, amikor a török Érsekújvár elfoglalása után már Bécsset is fenyegette, az elkeseredés hangjai is kitörtek ellene renyhesége miatt.³

Kraus is említi, hogy ezen év nagy veszteségeiért Porciát okolták és azzal vádolja, hogy az uralkodóház megbuktatására törekvő francia párt

¹ Historia Polonæ S. P. provinciæ. 248. l. (Budapesti kegyesrendi levéltár.)

² Historia. 234. l.

³ Sagredo jelentése. Fontes Rerum Austriacarum. II. sorozat, XXVII. 105.

híve volt.¹ Meg kell jegyeznünk, hogy Porcia árulását semmi sem bizonyítja. Akik jobban ismerték, tudták, hogy a hűség volt az egyetlen erénye. Kraus mindenütt francia pártot keres, minden rosszat onnét származtat, mert az 1664—1667. évek nagy zavaraiiban János Kázmér lengyel király és felesége, meg a Condé herceg trónjelöltségét erőszakoló francia párt üldözöbe vette Lubomirski György herceget, a piaristák lelkes pártfogóját.

Porcia Zrinyi iránt többször jóindulatot tanusított, máskor pedig bukását is szívesen látta volna. Diadalai és nagy tervei nem tudták magukkal ragadni, erkölcsi jelentőségét és hadvezéri értékét csak halála után ismerte föl.² A gyilkosság vádjával szemben nem szorul védelemre, mert kétségtelen, hogy Zrinyi halálát az ismeretes baleset okozta. Erről később Kraus is meggyőződhetett, mert 1686 február elején, mikor a rend egyetemes gyűlésére Rómába utazott, Hainburgban találkozott egy olasszal, aki annak idején Zrinyi szolgálatában állott és a szerencsétlen vadászon is jelen volt. Ettől megtudta, hogy a Porciáról költött hír hamis, azért kötelességének tartotta a rávonatkozó passzust egy marginális jegyzettel helyesbíteni. A jegyzet magyar fordításban:

«Az a hír, hogy Zrinyit irigyei tették volna el láb alól, alaptalan és igazságtalan. Ezt onnét tudom, mert 1686-ban, mikor Rómába utaztam, a Pozsonytól egy német mérföldnyire eső Hainburg városban találkoztam egy olasszal,³ aki egykor Zrinyi inasa volt és résztvett azon vadászon is, melyben Zrinyi elpusztult.» (*Historia*. 248. l.)

FRIEDREICH ENDRE.

Heltai Gáspár Martinuzzi ellen.

Heltai 1574-ben Cancionale-jában több históriás ének közt kiadta Tinódi Erdélyi históriáját is, mely először Tinódi Chronica-jában jelent meg (1554). Nem adta híven az eredeti szöveget, sőt, a szavak, a szórend, a sorok önkényes megváltoztatásán kívül, amint azt megtette máskor is, még meg is toldotta a verset néhány közbeékelt strófával. Ismeretes az a hét strófás betoldása, melyben Martinuzzit megvádolja János király megétegetésével.⁴ De elkerülte még Sziládynak is a figyelmét egy másik közbeszúrt szakasz, melyben Heltai megint Martinuzzi ellen fakad ki.

Az Erdélyi história ötödik része Fráter Györgynek szörnyű haláláról szól. Miután az eseményt elmondotta, Tinódi arról is beszámol, milyen

¹ «Totum id tribuebatur aulæ Cæsareæ præfecto Portziæ, Gallicæ factioni totam fere tunc Europam contra domum Austriacam permiscenti addicto.» *Historia* 234. l.

² *Histoire de troubles de Hongrie*. I. 89. l. — Pauler: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. 41. l. — Széchy: Gr. Zrinyi Miklós. V. 10. 123. 188. l.

³ Ez talán Angelo, Zrinyi kedves olasz inasa lehetett.

⁴ L. Beöthy: Széppróza. I. 1881. 141. l. és Szilády: R. M. Költők Tára. III. 1886. 386—7. l.

hatást keltett a hirtelen halál a kortársakra. A városok kivált megörültek, mert gyakran zsarolta őket pénzért, szép szóval vagy akár erővel. Itt szólal meg Heltai:

Kolozsváriak nyughatatlanok miatta,
Csépli, rójja, kergeti és nyomorgattya,
Bűnes csak Christusnak evangélioma,
Ezért szegény prédikátorokat faggattya.¹ (K. 4a. l.)

Itten íme Heltai maga mondja el, mit eddig csak sokkal későbbi forrásokból tudhattunk róla, hogy Martinuzzi üldözte őt és munkatársait reformatori működésükért, és megbüntette ezért magát a várost is. Ismeretes Haner erdélyi egyháztörténetéből az az adat, hogy Martinuzzi 1546-ban nagy pénzbüntetést rótt a kolozsváriakra, amiért Heltai és munkatársai: Omlási, a magyar pap és Vizaknai, az iskolamester, a szentírás némely könyvét magyarra kezdik fordítani; a következő években ezt gyakrabban megismételte és igen nagy jutalmat tűzött ki annak, ki neki a tanítók fejét elhozná — míg végre több főúr mégis más elhatározásra térítette.²

Haner tudósításánál van azonban sokkal korábbi, de eddig még nem méltatott adat ugyanerről az esetről és ez az adat, bár újat nem mond, azért fontos, mert részben ép ez volt a forrása Hanernek, akár közvetlenül, akár közvetve. Schesæus, ez a nevezetes százsz humanista, 1580-ban a berehalmi zsinaton elmondott híres beszédében, mely az erdélyi reformáció történetére pillant vissza, Martinuzzinak az új hitet érő üldözéseiről szólva, elmondja, hogy: Colosvarienses etiam, quibus maxime religionis causa infensus erat, magna sœpe pecuniaria multa affecit, præmia uberrima pollicitus, si quispiam isthinc capita docentium amputata ad se deferret.³

E sorokon alapul Haner bővebb tudósítása, mert a megfelelő részekben (a tanítók fejére tűzött jutalom) nemcsak a tartalom egyezik, de a szavak is ugyanazok. Schesæus a kolozsvári protestánsok küzdelmeit ala-

¹ Idézi ezeket a sorokat Tinódinak még néhány strófájával együtt Budai Ferenc a Polgári lexiconban (Nagyvárad, 1805. II. 659. l.) és hozzáfűzi, hogy ez Tinódi protestáns voltára vall. Innen idézi a strófa második két sorát Révész Imre is, ugyancsak Tinódi soraiként. Bizonyos, hogy Budai szövegéből vette, mert az utolsó sorbeli «faggattya» helyett ő is «fogatja»-t ír, mint Budai. (A debreceni főiskoláról. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. Debrecen. I. 1870. 403. l.)

² Haner: Hist. eccl. Transs. . . Frankfurt és Lipcse. 210. l.

³ Teutsch, G. D.: Synodalverhandl. d. ev. Landeskirche . . . in Siebenb. Szeben. 1883. 236. l. — Különös, hogy a magyar reformáció történetiről, kik Haner tudósítását oly sokszor idézik, Schesæusnak e sorait nem ismerik, holott közli a beszédet a Lampe-Ember-féle református egyháztörténet is. (Hist. eccl. ref. in Hung. et Transs. . . Utrecht, 1728. 680—90. lk.; az idézett részlet: 682—83. lk.), melynek egyébként szinte minden sorát kiaknázták.

posan ismerhette, magától Heltaitól is, mert 1556 után egy-két évig Heltai mellett a kolozsvári egyház szolgálatában volt.

Kolozsvár városának megsarcolását és a prédikátorok üldözését most már tehát nemcsak Haner késői tudósításából, hanem 1580-ból is és a leghivatottabbnak, magának Heltainak a szavaiból is tudjuk. Megtudunk innen olyat is, amiről a történeti tudósítások nem beszélnek: Martinuzzi faggatta a szegény prédikátorokat, tehát nyilván maga elé idézte és felelősségre vonta őket, mintahogy 1536-ban János király elé idézte Szántai István mestert és 1543-ban országgyűlés elé Hontort. Heltainak és társainak ez a küzködése Martinuzzival szemben nemcsak a reformáció ügye, hanem a kibontakozó magyar könyvirodalomé is, kivált pedig a magyar nyelvű bibliáé.

CZÓBEL ERNŐ.

Sylvester János életéhez.

Sylvester két legrégibb művének újra megjelenése alkalmával kívánatos volna élete gyér adatainak revíziója és bővítése.

Sylvester életének utolsó mozzanatául az van a köztudatban (lásd pl. Szinnyi: M. Irók XIII. 149.), hogy élete végén lőcsei ev. segédlelkész volt. Ezt az adatot Szilády Áron hozta a köztudatba a Régi Magyar Költők Tára II. kötetének 437. lapján olvasható jegyzetben, melynek forrása viszont a lőcsei Türk Dániel-féle krónikának a Századok 1871. évfolyamában megjelent kivonata, ahol a 29. lap szerint 1558-ban Lőcsén egy Sylvester nevű segédlelkész szerepel.

Az ugyancsak lőcsei Hain Gáspár-féle krónika kiadásának (Lőcse, 1910—1) 106. lapján az 1558. évből szintén megemlíti Sylvester segédlelkészt. Azonban ugyane kiadás 278. lapján, a lőcsei fő- és segédlelkészek felsorolásában 1558-nál elárulja az illető teljes nevét: *Sylvester Lautsperrer*.

Ez az adat a maga rövidségében is teljesen meggyőző. A vezetékneveknek felvidékünkön a 16. században történt kialakulása érthetővé teszi, hogy emberünk kétszer is csak keresztnevén szerepel.

Eddig is kételkednünk kellett benne, hogy a 60 év körüli, egyetemi tanárságot viselt Sylvester János egy távoleső vidéki város segédlelkésze lett volna. Ez most már bizonyossággá vált; a lőcsei segédlelkészséget törölnünk kell Sylvester János életéből.

HAJNÓCI IVÁN.